

جایگاه خانواده از منظر مقام معظم رهبری (حفظه الله)

شهلا رشتیانی، حسنا شارخی، ژیلا محمدی^۱

چکیده:

خانواده در تفکر اسلامی جایگاه بسیار مهمی دارد به ویژه اینکه اولین مکانی است که فرد در آن رشد می یابد، شخصیت او شکل می گیرد آمادگی پیدا می کند که وارد جامعه شود و ایفای نقش نموده، بتواند مسئولیت های مهم را به عهده بگیرد به همین دلیل بر تحکیم بنیان خانواده و استمرار آن تاکید فراوان شده است. خصوصاً اینکه موفقیت جامعه در گرو موفقیت خانواده است. و موجبات سلامت و نشاط جامعه را فراهم می نماید. تشکیل خانواده ای موفق، با توجه به معیارهای اسلامی، نتیجه انتخاب همسری شایسته است. اگر در انتخاب همسر دقت لازم شود احتمال تشکیل یک خانواده موفق، زیاد خواهد بود. در نتیجه، خانواده دچار آسیب نمی شود و در صورتی که دچار آسیب هایی مانند نشوز، مشکلات ناشی از روابط زناشویی، اعتیاد، اشتغال زنان و طلاق، شود؛ اسلام راه های برون رفت، برای آن پیش بینی نموده و تا آنجا که امکان داشته باشد سعی می کند خانواده را با کمترین آسیب، حفظ نماید. این تحقیق به روش توصیفی تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای و فیش برداری با استفاده از منابع دست اول و دوم و سایر انجام شده است.

واژگان کلیدی: خانواده، جایگاه خانواده، دیدگاه رهبری، اسلام

^۱. مدرسه علمیه الزهرا (س) سطح ۲ شهرستان صحنه

مقدمه

خانواده نقش مهمی در سلامت فرد و جامعه دارد و قرآن کریم آن را به عنوان یک ضرورت اجتماعی پذیرفته است. نخستین مکانی است که انسان در آن پرورش می یابد و به سکونت و آرامش می رسد و در نتیجه سلامت جامعه نیز حفظ می شود. در دنیای غرب بنیان خانواده، متزلزل است چون آزادی جنسی و بی بندوباری رواج دارد و تلاش می کنند این فرهنگ، به کشورهای اسلامی نیز راه پیدا کند. تحقیق حاضر با عنوان جایگاه خانواده انتخاب شده تا اهمیت حفظ ارکان خانواده از دیدگاه متفکر بزرگ اسلامی، مقام معظم رهبری، مشخص گردد و انگیزه ای باشد برای آنان که شاید در این زمینه توجه کافی به بحث خانواده ندارند چرا که قدمت خانواده درست به اندازه قدمت تاریخ بشریت است و با خلقت اولین انسان ها، خانواده تشکیل شده است.

در اسلام توجه ویژه ای به خانواده شده است در مورد اهمیت جایگاه خانواده همین بس که آثار بسیاری بر افراد و بر جامعه دارد به این دلیل که خانواده اولین مکانی است که افراد در آن رشد نموده و پرورش می یابند و آماده حضور فعال و پرشور در جامعه می شوند. و جامعه ای به موفقیت خواهد رسید که در آن بنیان خانواده مستحکم باشد اما در جامعه کنونی با توجه به اینکه سن ازدواج بالا رفته به حدی که بعضی ها امید تشکیل خانواده را ندارند. و به خاطر وضع اقتصادی، گرایش به مجرد در بین جوانان زیاد شده است لذا ضرورت دارد به جایگاه خانواده پرداخته شود و تحقیقات جدیدی در این خصوص نوشته شود. وجه تمایز این تحقیق با پژوهش های پیشین این است که به طور خاص به دیدگاه های مقام معظم رهبری پرداخته شده است ولی مقالات پیشین خانواده از دیدگاه ایشان مورد بحث قرار نگرفته و اگر هم باشد در حد اشاره کردن است و سعی شده به بیان مطالبی پرداخته شود که برای کسانی که در سن ازدواج اند مفید واقع شود و مطالعه آن انگیزه ای باشد برای تشکیل خانواد.

در این مقاله با استفاده از روش کتابخانه ای به صورت توصیفی و تحلیلی جایگاه خانواده با استفاده از منابع دست اول و دوم و همچنین نرم افزار وسایت ها، از دیدگاه مقام معظم رهبری مطالب به صورت خلاصه و مفید جمع آوری شده است.

در این مقاله، محورهای همچون: مفهوم شناسی کلمه خانواده، اهداف تشکیل خانواده، معیارهای انتخاب همسر، آسیب شناسی خانواده و راه های برون رفت از آن، مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

خانواده در لغت به معنای؛ خاندان، تبار و دودمان است^۱ و واحد بنیادین و سنگ بنای جامعه است^۲ در ادیان و فرهنگ های گوناگون از مقدس ترین نهادهای اجتماعی به شمار می رفته است^۳ و از دیرباز موضوع مطالعات فلسفی و اخلاقی و حقوقی قرار گرفته و از قرن ۱۹ میلادی بررسی های تاریخی جامعه شناختی، مردم شناختی و روان شناختی درباره آن گسترش یافته است^۴ بر همین اساس تعریف های متفاوتی از آن ارائه شده است.

در زمینه تعریف خانواده، بر اساس مجموعه احکام حقوقی و مقررات و قواعد دینی اموری، مانند: قرابت نسبی و سببی، محرمیت، ولایت، زوجیت، حضانت و قیمومیت و سرپرستی یاد می شوند. خانواده به عنوان یک سازمان افزون بر همبستگی اعضا به مدیریت و سرپرستی و وظایف و حقوق مالی نیاز دارد و آنچه این امور را در بر دارد جمعی شکل یافته است از پدر و مادر و فرزندان، تا زمان بلوغ ورشد است زیرا این افراد در این دوره زمانی با توجه به قواعد حقوقی، سازمان معینی را به وجود می آورند و تمام عوامل تشکیل دهنده یک مجموعه و سازمان معین را دارا هستند و در میان این گروه رابطه حرمت، قرابت، ولایت و سرپرستی و مسئولیت مالی به لحاظ قواعد شرعی وجود دارد و وظایف هر کس و نقش آنها در مجموعه معین و مشخص شده است.^۵

جامعه شناسان تعاریف مختلفی را ارائه داده اند از جمله: برگس و لاک می نویسد: «خانواده گروهی است متشکل از افرادی که از طریق پیوند زناشویی، همخوانی و یا پذیرش با یکدیگر به عنوان شوهر، زن، مادر، پدر، برادر و خواهر در ارتباط متقابل اند و فرهنگ مشترکی پدید آورده و در واحد خاصی زندگی می کنند» مک آیوراز جامعه شناسان خانواده می گوید: «خانواده گروهی است که دارای روابط جنسی چنان پایا و مشخص که به تولید مثل و تربیت فرزند منجر گردد». لوی خانواده را اینگونه تعریف می کند: «خانواده واحدی اجتماعی است که بر اساس ازدواج پدید می آید»^۶

مفهوم خانواده با وجود تعریف های بسیاری که ارائه شده هنوز در هاله ای از ابهام است.

۱. لغت نامه، ج 6، ص 8292

۲. الرافعی، نظام الأسره، ص 26

۳. ساروخانی، مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده، ص 24

۴. بستان، حسین، شرف الدین، حسین، بختیاری، محمد عزیز، اسلام و جامعه شناسی خانواده، ص 11

۵. هدایت نیا و دیگران، فلسفه حقوق خانواده، ج 1، ص 109 و 110

۶. دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، پژوهش های قرآنی، ج 48، ص 3

واژه «الاسره» به معنای خانواده در آیات قرآن دیده نمی شود اما یکی دیگر از واژه هایی که در قرآن بسیار به کار برده شده و در مواردی بار معنایی خانواده را در خود دارد واژه «اهل» است.

این واژه گاهی به «الکتاب» نسبت داده می شود «اهل الکتاب» و در مواردی به «القری» اضافه می کنند «اهل القری» و... در این کاربردها معنای «اهل» با توجه به مضاف الیه آن مشخص می شود. در صورتی که واژه «اهل» به نام افراد نسبت داده شود و یا به ضمیری اضافه شود که به اشخاص برمی گردد به معنای خانواده است خداوند متعال در این آیه می فرماید: «إِنَّا مُنْجُوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ» «ما تو و خانواده ات را نجات خواهیم داد به جز همسرت»^۱ آیه خطاب به حضرت نوح(ع) است که همسر نوح(ع) از این خانواده نجات یافته، استثنا شده است پس طبق این آیه، همسر جزء خانواده است. و در آیه «فَقَالَ رَبِّ إِنِّي ابْنِي مِنْ أَهْلِي» «و گفت: پروردگارا! به راستی که پسر من از خاندان من است»^۲ آفرزندان نیز جزء خانواده محسوب می شوند نه تنها پسر جزء افراد خانواده هستند بلکه دختران نیز از اعضای خانواده هستند همانطور که در آیه قرآن آمده که مریم علیه السلام از خانواده خویش جدا شد «و اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَدَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا» «و در این کتاب [سرگذشت] مریم را یاد کن هنگامی که از خانواده اش [در] مکان شرقی کناره گرفت»^۳.

با توجه به اصول و ارزش های اسلامی خانواده را می توان اینگونه تعریف نمود: «نهاد مقدسی است که بر اساس ضوابط معقول و مشروع زوجیت زن و مرد، بنیان نهاده می شود و در آن دوام و استمرار صمیمیت، عواطف و حقوق متقابل و مشترک برقرار بوده و کارکرد اصلی آن، توالد، تناسل و تربیت نسل جدید و سکون و آرامش اعضا بوده و قیومیت آن نیز بر عهده مرد می باشد»^۴.

همانگونه که گفته شد اسلام نگاهی همه جانبه به نهاد خانواده دارد و آن را از زوایای گوناگون مورد توجه قرار داده است احادیث اسلامی در مسائل اخلاقی، اجتماعی، تربیتی، روانشناختی و اقتصادی خانواده فراوان سخن گفته اند.

آنقدر که اسلام به تشکیل خانواده و تحکیم بنیان خانواده اهمیت داده، مکتب های دیگر به استقرار خانواده بها نداده اند. اسلام بیش از همه می خواهد یک فضای عاطفی و محبت آمیز در محیط خانواده به

۱. عنکبوت، ۳۳

۲. هود، ۴۵

۳. مریم، ۱۶

۴. دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، پژوهش های قرآنی، ج ۴۸، ص ۳

۵. ویسی، غلامرضا، آسیب شناسی خانواده، ج ۱، ص ۱۸

وجود آید و روابط بین اعضای آن بیش از پیش پایدار گردد و از نظر اسلام خانواده‌ای خوشبخت است که دوستی صداقت و وفاداری بر فضای آن حاکم باشد زیرا با اختلاف، بدبینی و خود محوری، بنیان خانواده از هم می‌پاشد.^۱

مقام معظم رهبری می‌فرماید خانواده در اسلام یعنی محل سکونت دو انسان، محل آرامش روانی و محل انس دو انسان با یکدیگر، محل تکامل یک فرد به وسیله یک فرد دیگر.^۲

اهمیت و ضرورت تشکیل خانواده

در آیات قرآن بر اصل ازدواج و تشکیل خانواده، تاکید شده است «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» «مردان و زنان بی‌همسرتان و غلامان و کنیزان شایسته خود را همسر دهید؛ اگر تهیدستانند، خدا آنان را از فضل خود بی‌نیاز می‌کند؛ و خدا بسیار عطا کننده و داناست»^۳ تاکید قرآن بر ازدواج و تشکیل خانواده شاید به این دلیل است که ازدواج ریشه تکوینی و فطری دارد که با توجه به ندای فطرت و تکوین این مطلب را با تمام وجود درک می‌کند و پس خطاب در این آیه، از یک سو، ارشادی به این نیاز درونی است و از سوی دیگر مقدمه‌ای برای تشویق به ازدواج درآوردن دیگران حتی در صورت فقر و تنگدستی است.^۴

در روایات نیز ب این مطلب تاکید شده همانطور که پیامبر(ص) می‌فرماید: «تَزَوَّجُوا وَ زَوَّجُوا أَلَا فَمِنْ حَظِّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِنْفَاقُ قِيَمَةِ أُيْمَةٍ وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ بَيْتٍ يُعْمَرُ فِي الْإِسْلَامِ...» «به ازدواج در بیاورید و ازدواج کنید هیچ چیز نزد خدا محبوب تر از خانه‌ای که به واسطه ازدواج آباد شده است، نمی‌باشد...»^۵ بلکه در روایات، ازدواج سنت پیامبر(ص) شمرده شده و از حضرت امیر المؤمنین (علیه السلام) رسیده است: «تَزَوَّجُوا، فَإِنَّ التَّزْوِيجَ سُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله و سلم)، فَإِنَّهُ كَانَ يَقُولُ: مَنْ كَانَ يُحِبُّ أَنْ

^۱. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، نشریه معرفت، ج 81، ص 10، سایت کتابخانه مدرسه فقاقت، بیانات رهبری در خطبه عقد مورخ 76/4/31

^۲. خطبه عقد مورخ 74/10/4، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای

^۳. نور، 32

^۴. اسلامی، محمد رضا، مهارت های انتخاب همسر و ازدواج، ص 10

^۵. حر عاملی، محمد بن حسین، وسائل الشیعه، ج 2، ص 18، ح 14

که امکان داشته باشد خانواده حفظ شود ولی اگر زن و مرد دیگر نمی‌تواند این رابطه را ادامه دهند. اسلام جدایی و طلاق را پیشنهاد می‌کند.^۱

در بحث طلاق به حقوق فرزندان شیرخوار، توجه شده و مادر حق دارد در مقابل شیر دادن به فرزندش مزد دریافت کند و در غیر این صورت بچه‌ها را به دایه می‌سپارند. وشوهر هیچ حقی در این زمینه ندارد جز به دست آوردن رضایت همسر.^۲ رهبر معظم انقلاب در این خصوص می‌فرمایند: «تحکیم خانواده و ارتقاء سرمایه اجتماعی آن برپایه رضایت و انصاف، خدمت و احترام و مودت و رحمت با تاکید بر: مقابله موثر با جنگ نرم دشمنان برای فروپاشی و انحراف و روابط خانوادگی و رفع موانع و آسیب‌ها و چالش‌های تحکیم خانواده است همچنین پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و عوامل تزلزل نهاد خانواده به ویژه موضوع طلاق و جبران آسیب‌های ناشی از آن با شناسایی مستمر عوامل طلاق و فروپاشی خانواده و فرهنگ‌سازی کراهت طلاق میسر خواهد بود.^۳

لازم است برای دورشدن از این آسیب جدی بر خانواده و اینکه به مرحله طلاق نرسد لازم است والدین از کشمکش‌های بی‌مورد پرهیز کنند، والدین در ارتباطات خود بهم اعتماد داشته و دلگرم باشند و از ایجاد بدبینی و سوء تفاهم بی‌مورد در بین خود جلوگیری کنند و از همه مهم‌تر دقت همه جانبه در انتخاب همسر، قبل از ازدواج داشته باشند.^۴

^۱ .بقره، ۲ و ۲۱۹ و ۲۳۱

^۲ . طباطبایی، محمدحسین، المیزان، ج ۲، ص ۲۴۰

^۳ .بیانات رهبری در خصوص سیاست‌های کلی خانواده، مورخ ۹۵/۶/۱۳-سایت رهبری

^۴ .ویسی، غلامرضا، آسیب شناسی خانواده و راه‌های پیشگیری از آن، ص ۱۰۲

نتیجه گیری:

1. یکی از مسائل بسیار مهم در اسلام، خانواده و استحکام بنیان خانواده است چراکه اگر خانواده سالم باشد نتیجه آن ایجاد یک خانواده سالم خواهد بود و در نتیجه تمام نیازهای افراد در خانواده پاسخ داده می شود و افراد با ثبات و دارای شخصیتی قوی و مستحکم به جامعه تحویل داده می شود و این چنین افرادی با به عهده گرفتن مسئولیت جامعه ای سالم و مقتدری می سازند

2. خانواده محلی است برای بقاء نسل و افزایش جمعیت، لذا اسلام با هر چه که این نهاد مقدس را سست کند و نقش آن را کمرنگ نماید مبارزه می کند اما خانواده در کشورهای غربی معنا و مفهومی ندارد و دشمنان سعی می کنند با سست کردن این نهاد، کشورهای اسلامی را به فساد و تباهی بکشند.

3. خانواده، این نهاد مقدس در اسلام دارای اهدافی است از جمله: حفظ ایمان افراد، تنظیم روابط جنسی، فرزند آوری و تکثیر نسل و... اولین محلی است که انسان در آن رشد می کند و به وارد اجتماع می شود برای اینکه آن خانواده آرمانی، که مد نظر اسلام است محقق شود باید معیارهای همچون: ایمان، اخلاق نیکو، هم شأن بودن مرد و زن، شرافت و اصالت خانوادگی در انتخاب همسر، در نظر گرفته شود.

4. در صورتی که خانواده تشکیل شود و برخی معیارها در انتخاب همسر شایسته در نظر گرفته نشود سبب بروز آسیب هایی در نهاد خانواده می شود مشکلاتی ناشی از روابط زناشویی، نشوز، طلاق و... که در اسلام برای هر کدام از این آسیب ها راه های برون رفتی قرار داده است تا با کمترین آسیب بنیان خانواده حفظ شود.

فهرست منابع:

قرآن

1. احمدی حبیب الله، فاطمه (س) الگوی زندگی، فاطمیا، 1393 ه ش
2. اردلانی، مزده، محمدی، فریبا، «نگاهی به ازدواج در ادیان مختلف»، مجله مطالعات هنر و فرهنگ 1398 ه ش، شماره 11
3. اسلامیه، محمدرضا، مهارت های انتخاب همسر و ازدواج، مجموعه علمی فرهنگی مرآت اندیشه
4. اصفهانی، مجلسی دوم، محمد باقر، بحار الأنوار، موسسه الطبع والنشر، چاپ اول 1410 ه ق
5. اکبری، محمود، احکام آموزش دختران، قم، فتیان، چاپ یازدهم 1394
6. اکبری، محمود، احکام خانواده، فتیان، چاپ اول
7. امینی، ابراهیم، انتخاب همسر، سازمان تبلیغات اسلامی شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1393 ه ش
8. ایازی، محمد علی، اسلام و تنظیم خانواده، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، 1374 ه ش
9. آشتیانی، مهدیه، آخوند، سکینه، «اهداف ازدواج و کارکردهای آن از منظر اسلام»، چاپ پنجم، 1391 ه ش
10. برهن، مریم، کشاورز، سوسن، رضایی مقدم، مسعود «تبیین چرایی ساختار خانواده مبتنی بر رویکرد غایت شناسانه با تاکید بر آیات قرآن» شماره 29
11. بستان، حسین، بختیاری، محمد عزیز، شرف الدین، حسین، اسلام و جامعه شناسی خانواده، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ پنجم
12. بوجاری، سهیلا، پرچم، الهام، «بررسی تطبیقی جایگاه و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام و یهود»، مجله معرفت ادیان، شماره 15
13. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دایرة المعارف قرآن کریم، چاپ اول 1382
14. حر عاملی، محمد بن حسین کلیات حدیث قدسی، ناشر دهقان، چاپ دهم 1390
15. حر عاملی، محمد بن حسین، وسائل الشیعه، موسسه آل البيت علیه السلام، چاپ اول، 1409 ه ق
16. دفتر تبلیغات اسلامی، پژوهش های قرآنی، سایت مدرسه فقاہت - حوزه علمیه قم

17. دیواندری، تکتیم، پور عبدالله، کبری، پیشرفت فرهنگی و آسیب شناسی اشتغال زنان
18. الرافی، مصطفی، نظام الأسرة عند المسلمين والمسیحین، شركة العالمیه، 1990 ه ق
19. ساروخانی، باقر، مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده
20. سیاح، احمد، فرهنگ سیاح
21. شفیعی سروستانی، «جریان شناسی دفاع از حقوق زنان» بازتاب اندیشه 1379، شماره 3
22. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم 1417 ه ق
23. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الانوار، انتشارات کتابخانه حیدریه نجف
24. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم 1373 ه ش
25. عبدالله، جوادی آملی، زن در آینه جلال و جمال انتشارات اسرا، چاپ سوم 1377 ه ش
26. علایی، حسین، حقی، غلامحسین، «بررسی وضعیت معیارهای همسرگزینی و عوامل اجتماعی مرتبط با آن»، پژوهش های علم انسانی دانشگاه اصفهان 1393 ه ش
27. غضنفری، علی، ره رستگاری، قم-ایران، لاهیجی، 1382 ه ش
28. فاخری، علیرضا، منتظری، محمد حسین، اخلاق خانواده، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی-نماینده ولی فقیه در سپاه، چاپ اول، 1378 ه ش
29. قدوسی زاده، حسن، نکته های ناب، نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاه ها، چاپ سیزدهم
30. قمی، عباس، سفینه البحار، دارالأسوه اوقاف
31. کارخانه، جواد، موسیوند، جواد، «مقایسه بررسی رویکرد کنترل اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)»، مطالعات ادبیات عرفان و فلسفه 1395 شماره 1/4
32. کاظمی خلخالی، زین العابدین، کلیات حدیث قدسی، انتشارات دهقان، چاپ دهم 1390
33. کاظمی، جواد بن سعید، مسالک الافهام، کتابفروشی مرتضوی، چاپ دوم 1365 ه ش
34. کلینی، ابوجعفر، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالحدیث للطباعة والنشر، چاپ اول 1429 ه ق

35. کوثری، یدالله، بهداشت روانی خانواده، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نمایندگی ولی فقیه، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی، چاپ اول 1386 ه ش
36. محبوبی منش، حسین، «اعتیاد مردان تهدیدی علیه زنان و خانواده»، فصلنامه کتاب زنان، شماره 22
37. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، انتشارات دار الحدیث، چاپ نهم 1384 ه ش
38. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، دارالحدیث چاپ نهم 1384
39. مکارم شیرازی، ناصر، النکاح؛ سلسله مباحث خارج فقه، قم انتشارات علی بن ابی طالب، چاپ اول 1381
40. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1374 ه ش
41. مکارم، ناصر، النکاح تقریرات مباحث خارج فقه، انتشارات علی بن ابی طالب، چاپ اول 1381
42. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسایل ومستنبط المسائل، چاپ اول
43. ویسی، غلامرضا، آسیب شناسی خانواده و راههای پیشگیری از آن، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه مرکز تحقیقات اسلامی
44. هدایت نیا، فرج الله، فلسفه حقوق خانواده، شورای فرهنگی اجتماعی زنان، چاپ دوم 1388 ه ش